

*Verslag
onderzoek PFZW
naar toekomst
pensioenstelsel
(fase 2)*

Samenvatting

PFZW heeft zich dit voorjaar opnieuw gebogen over de toekomst van het pensioenstelsel. Het fonds heeft de drie pensioenmodellen die het in zijn inbreng van 20 januari 2015 in De Nationale Pensioendialoog genoemd heeft verder uitgewerkt. Vervolgens is een analysemodel in vier lagen ontworpen, om de modellen te vergelijken en te toetsen. De modellen zijn getoetst aan de waarden, de nadelen die bij ieder model horen, de mate waarin zij aan de actuele maatschappelijke kritiek tegemoet komen en de transitieproblemen die zij met zich meebrengen.

Uit deze analyse komt naar voren, dat de uitkeringsovereenkomst alleen onder voorwaarden kan blijven bestaan. Er zal alsnog maatschappelijk draagvlak gecreëerd moeten worden om stabiliteit mogelijk te maken door het benodigde lange termijnbeleid te faciliteren. Dit betekent concreet: het accepteren van fundamentele onzekerheid, door het laten vervallen van de zekerheidsmaat en het introduceren van een macrostabiele discontering. We moeten leren om ons niet rijk te rekenen in economisch voorspoedige tijden en ons evenmin arm te rekenen in economisch slechte tijden.

De uitkeringsovereenkomst kent als vormen: het doorsneesysteem of de degressieve opbouw. Voor de houdbaarheid van de uitkeringsovereenkomst met doorsneesysteem geldt als aanvullende voorwaarde dat zzp-ers in de sectoren onder het tweede pijler systeem moeten worden gebracht. Als een groot aantal zzp-ers buiten het systeem valt, brengt dit de wederkerigheid in de solidariteit in het gedrang. Het gaat ten koste van de bescherming van zowel deze zzp-ers als de werknemers, die een druk op hun arbeidsvoorwaarden of werkgelegenheid zien ontstaan. Ook hiervoor zal maatschappelijk draagvlak gecreëerd moeten worden.

Als het niet mogelijk blijkt het benodigde maatschappelijk draagvlak te creëren, zal het fonds op grond van de analyse de stap naar de premieovereenkomst overwegen. Vanzelfsprekend zullen de achterbannen bij deze overweging betrokken worden. Of de stap gemaakt kan worden zal ook afhangen van de wettelijke kaders. Om te kunnen voldoen aan de waarden die tot ons Nederlandse pensioensysteem hebben geleid, zal een premieovereenkomst met voldoende intergenerationale risicodeling mogelijk moeten worden. Ook zal de stap naar de premieovereenkomst niet ten koste van het pensioen van de huidige deelnemers en pensioengerechtigden mogen gaan. Ook hier vraagt het fonds dus om facilitering door de wetgever.

1. Doel en proces

De Nationale Pensioendialoog fase 1

In april 2014 heeft staatssecretaris Klijnsma in een brief aan de Tweede Kamer De Nationale Pensioendialoog geïntroduceerd. Na een oriëntatiefase vond najaar 2014 de dialoofase plaats. De staatssecretaris organiseerde bijeenkomsten voor pensioenprofessionals en 'huis-, tuin- en keuken- Nederlanders'. Vele partijen hebben studies gepubliceerd en hun mening laten horen. Ook PFZW heeft een inbreng in De Nationale Pensioendialoog geleverd, onder de titel 'De toekomst van ons pensioen'. Deze is te vinden op <http://denationalepensioendialoog.nl/292/opvattingen.html>.

Voor effectieve invloed is verdere uitwerking nodig

De inbreng van PFZW bevatte zeven waarden en drie modellen. De drie modellen zijn op een tamelijk hoog abstractieniveau en als gelijkwaardige alternatieven beschreven. Het bestuur voelde daarom behoefte aan verdere uitwerking en waardering. Het bestuur beoogt namelijk om effectief invloed op de landelijke discussie uit te blijven oefenen in de door het bestuur gewenste richting, in het belang van de deelnemers. De discussie lijkt in hoog tempo een bepaalde koers te gaan. Deze koers wordt in hoge mate bepaald door het politieke krachtenveld. Dit krachtenveld kan snel veranderen. Er is een risico dat de toekomst van het pensioen in verhoogd tempo onderwerp van politieke besluitvorming wordt. Het bestuur achtte het daarom noodzakelijk de geformuleerde inbreng verder te doorleven en haast te maken met een verdere en concreter invulling en scherpere afweging. Deze aanscherping geeft ook sturing aan het meerjarenbeleidsplan en de strategische keuzes van het bestuur.

Overzicht van de werkwijze

Om tot verdere uitwerking en waardering van de modellen te komen heeft het bestuur de werkgroep 'pensioenstelsel' een vervolg gegeven. De werkgroep had als doel een beslismodel op te leveren met nadere informatie over de modellen en criteria om de modellen te wegen. De werkgroep heeft vervolgens de volgende analyses gemaakt:

1. Een analyse van de houdbaarheid van de verplichtstelling in een veranderend pensioenlandschap
2. Een kwalitatief onderzoek onder deelnemers naar voorkeuren voor verschillende modellen, in het bijzonder de uitkeringsovereenkomst en de premieovereenkomst
3. Uitwerking van de voorwaarden waaraan een uitkeringsovereenkomst met doorsneesystematiek moet voldoen om houdbaar te blijven
4. Als alternatieven: uitwerking van de uitkeringsovereenkomst met degressieve opbouw en van de premieovereenkomst met risicodeling
5. Als aanvullende alternatieven zijn het Deense model en het hybride model gedefinieerd en toegevoegd.
6. Uitwerking van een beslismodel met als beoordelingscriteria:
Laag 1: In hoeverre voldoen de modellen aan de waarden die PFZW geformuleerd heeft?
Laag 2: Welke gedragseffecten, rafelranden, risico's kennen de modellen?
Laag 3: In hoeverre komen de modellen tegemoet aan de kritiek die klinkt? En vindt het bestuur het wenselijk aan deze kritiek tegemoet te komen?
Laag 4: Wat is de politieke haalbaarheid van de modellen in het licht van de juridische implicaties, de transitie-effecten en de resultaten voor het imago die de modellen met zich meebrengen?

De resultaten van deze analyses en de voorlopige conclusies van de werkgroep zijn vervolgens besproken in de bestuursvergadering van 24 april 2015.

Deze notitie bevat een weergave van de genoemde analyses en de conclusies die het bestuur op grond daarvan getrokken heeft.

2. Houdbaarheid verplichtstelling in veranderend pensioenlandschap

PFZW heeft onderzocht of de verplichtstelling (verplichte deelneming in bedrijfstakpensioen-fondsen) op basis van Europese jurisprudentie houdbaar zou kunnen zijn als het pensioenstelsel verandert.

Er is onder meer onderzocht of de verplichtstelling houdbaar is als de doorsneesystematiek komt te vervallen. De conclusie is, dat er geen aanwijzingen in de jurisprudentie lijken te zijn, dat de doorsneesystematiek een vereiste is voor verplichtstelling.

Ook is onderzocht of de verplichtstelling houdbaar zou kunnen zijn zonder enige vorm van solidariteit. Dit is moeilijk te zeggen, omdat er in alle zaken die beoordeeld zijn wél sprake was van solidariteit. Desondanks heeft de Europese rechter aangegeven dat een verplichtstelling gerechtvaardigd kan worden door een sociaal of economisch belang dat zonder deze verplichtstelling niet (tegen aanvaardbare kosten) gerealiseerd kan worden. De Europese lidstaten komt daarbij een ruime beoordelingsmarge toe. In België en Denemarken gelden bedrijfstakbrede verplichtstellingen, waarbij sprake is van een zeer laag solidair gehalte (DC; ruime afkoopmogelijkheden).

Gezien de vele voordelen die verplichtstelling genereert naast intergenerationele risicodeling en mede gezien de precedents in het buitenland, ziet PFZW aanknopingspunten voor de hypothese dat in alle modellen voldoende rechtvaardiging bestaat voor de verplichtstelling. De analyse is informeel gedeeld met het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. SZW zal deze meenemen in het kader van een bredere juridische toetsing van landelijke pensioenbeleidsvarianten. De complete analyse staat in bijlage 1.

3. Deelnemersonderzoek

PFZW heeft laten onderzoeken of PFZW-deelnemers een voorkeur hebben voor de uitkeringsovereenkomst of de premieovereenkomst en wat de verklaring is voor de geconstateerde voorkeur. Om pensioenjargon te voorkomen en de verschillen zo duidelijk mogelijk te maken zijn beide modellen benoemd als 'inkomensverzekering' en 'eigen pensioenpot'. De laatste is getest in twee varianten: life cycle beleggen met risicodeling of uniform beleggingsbeleid met toekennen van gemiddeld rendement van de afgelopen tien jaar. Het was een kwalitatief onderzoek in de vorm van vier groepsdiscussies: in Amersfoort en Den Bosch en in de leeftijdsgroepen 30 – 45 jaar en 45 – 60 jaar. Tussen de vier groepen zijn geen relevante verschillen naar voren gekomen. Daarna is het onderzoek in verkorte vorm herhaald in een kleine delegatie uit de Pensioenraad van PFZW. Ook hier kwamen de zelfde resultaten uit.

De volgende conclusies kwamen uit het onderzoek naar voren:

- Deelnemers begrijpen dat PFZW moet beleggen om voor goed pensioen te kunnen zorgen. Maar tegenover beleggen bestaat groot wantrouwen. Daarom verwachten zij dat PFZW veilig en behoedzaam belegt.

- Solidariteit is een belangrijke waarde, die past bij de sector en bij PFZW. Deelnemers denken echter vaak dat solidariteit betekent dat degenen die nu werken, zorgen voor het pensioen van de huidige gepensioneerden. Vanuit die overtuiging vragen veel deelnemers zich af of er straks wel voldoende werkenden zijn om hun pensioen te betalen.
- Zekerheid en stabiliteit zijn de belangrijkste wensen als het gaat om goed pensioen
- Pensioen als inkomensverzekering is vertrouwd. Maar het mag geen verzekering heten vanwege de mogelijkheid van verlagen. Het pensioendoel dat bereikt wordt door ieder jaar een deel op te bouwen geeft vertrouwen en zekerheid. Indexatie wordt belangrijk gevonden. Ook buffers wekken vertrouwen, maar er speelt onzekerheid in relatie tot beleggen en of er straks voldoende werkenden zijn om aanspraken te kunnen betalen.
- Een eigen pot met jaarlijks toegerekend rendement wordt vooral als risicovol gezien, als te onzeker, niet passend bij PFZW en nagenoeg unaniem afgewezen.
- De premieovereenkomst met 10-jaars gemiddeld rendement krijgt een welwillender onthaal. Maar over de aantrekkelijkheid van een eigen pot bestaat geen consensus. Sommige deelnemers waarderen dit positief. Zij zien dit als een waardering voor hard werken en denken dat een eigen pensioenpot betrokkenheid en transparantie creëert. Andere deelnemers ervaren dit als schijntransparantie en noemen het eigen potje fictief, omdat ze er zelf geen invloed op hebben. Er zijn er ook die de aanspraken uit de inkomensverzekering evenzeer als een 'eigen potje' ervaren.
- Uit het onderzoek blijkt geen duidelijke voorkeur voor aanspraken versus eigen potje. Beide hebben in ogen van jongere en oudere deelnemers voor- en nadelen. En zij stellen de vraag waarom PFZW hiermee bezig is, als het eindresultaat toch hetzelfde uitpakt. Daarnaast zijn er deelnemers die niet begrijpen wat het verschil is tussen deze twee systemen.
- Als componenten van ideaal pensioen zien deelnemers:
  - Zekerheid dat je werkelijk pensioen voor jezelf opbouwt en dat later ook krijgt
  - Mogelijkheid om pensioen in te zetten om minder lang te hoeven doorwerken
  - Garantie op bodemuitkering
- Rond pensioen spelen veel misverstanden en emoties. Bijvoorbeeld wantrouwen tegenover beleggen. En de overtuiging dat nu werkenden het pensioen betalen van de huidige gepensioneerden. Deze onzekerheden worden met een eigen potje niet opgelost; bij het huidige gebrek aan kennis en het bestaande wantrouwen zullen PFZW-deelnemers de voordelen van een eigen potje niet gaan zien. Daarom is voor PFZW nu veel te winnen bij heel duidelijk, simpel en gedoseerd uitleggen hoe het bijvoorbeeld zit met gevaren van een krimpend aantal werkenden in de zorg, hoe PFZW omgaat met risico's van beleggen en hoe maatschappelijk verantwoord PFZW belegt.

Om deze informatie effectief te kunnen gebruiken in het maatschappelijk debat, is het nodig de resultaten verder te objectiveren door het onderzoek op grotere schaal en ook buiten zorg en welzijn te herhalen. Daarom heeft PFZW aan de Pensioenfederatie voorgesteld het onderzoek landelijk te laten verifiëren.

4. Hoe de uitkeringsovereenkomst met doorsneesystematiek houdbaar maken?

PFZW heeft eind 2012 zijn voorkeur uitgesproken voor het reële contract. Dit is model A uit de inbreng van PFZW in De Nationale Pensioendialoog. PFZW heeft onderzocht in hoeverre deze voorkeur nog verwezenlijkt kan worden in het licht van de waarden en de actuele kritiek die in dezelfde inbreng beschreven zijn. Daarbij kwam naar voren, dat de kritiek in veel gevallen verbonden kan worden aan voorwaarden voor solidariteit waaraan niet meer volledig wordt voldaan.

Stabiliteit en rentegevoeligheid

Zo is een belangrijk punt van kritiek op de huidige uitkeringsovereenkomst, onder het geldende FTK, de rentegevoeligheid. Deze zorgt voor gebrek aan stabiliteit in de uitkering (kans op verlagen), de premie en voor een procyclisch effect op de economie. De huidige uitkeringsovereenkomst is dan ook niet in overeenstemming met de waarden van PFZW, omdat de stabiliteit ontbreekt. De huidige overeenkomst is evenmin in overeenstemming met de voorkeur voor het reële contract van PFZW. PFZW heeft gepleit voor het vastleggen in de Pensioenwet van de mogelijkheid de zekerheidsmaat te laten vervallen en een macrostabiele discontovoet te hanteren. Deze lobby heeft echter tot op heden geen gehoor gevonden.

Risico op verdere aftopping

De SVB deed in 2010 onderzoek naar draagvlak voor solidariteit in sociale zekerheid. Daaruit kwam naar voren, dat een belangrijke voorwaarde voor draagvlak is, dat het gaat om solidariteit met mensen die daadwerkelijk niet voor zichzelf kunnen of horen te zorgen. Dit kan onder druk komen te staan als het beeld ontstaat dat fitte en steeds ouder wordende ouderen steeds langer met pensioen zijn, en daarbij een pensioen genieten dat gemiddeld even ruim of ruimer is dan een inkomen uit arbeid.

Het Witteveenkader is de afgelopen jaren behoorlijk versoberd. Zowel generiek, door het maximale fiscaal gefaciliteerde opbouwpercentage te verminderen en de pensioenleeftijd te verhogen, als inkomensafhankelijk, door de aftopping op € 100.000. Toch is er nog steeds een aantal instanties dat vindt dat er in Nederland relatief veel pensioenopbouw is. Te denken valt aan DNB, CPB en de Europese Commissie. Ook het wetenschappelijk bureau van de VVD, de PvdA, de SP, GroenLinks en de ChristenUnie hintten op verschillende manieren op beperking van het verplichte solidaire pensioen. Een ander signaal dat het pensioen door sommige stakeholders als royaal wordt ervaren, is de roep om de besteding van pensioengelden aan wonen en zorg. Dit betekent dat er een risico bestaat op verdere beperking van het fiscale kader, al dan niet in de vorm van verdere aftopping.

Aan de andere kant zal de overheid vooral behoefte hebben aan beperking van het fiscale kader, als er een overheidstekort is en als geld lenen duur is. Dat is een moment dat er verleiding ontstaat om solidariteit te beperken tot het hoognodige. Juist die twee omstandigheden doen zich op dit moment niet voor.

Los daarvan is het de vraag, of dit risico zich in de uitkeringsovereenkomst met doorsneesystematiek meer voor doet dan in andere modellen. Het risico speelt in alle modellen met verplichte solidariteit. Mogelijk is het risico iets kleiner naarmate de keuzevrijheid in een model toeneemt.

Wederkerigheid vergt bij het doorsneesysteem dat alle werkenden pensioen opbouwen

Een andere belangrijke voorwaarde voor solidaire pensioen is wederkerigheid. Er moet een zeker evenwicht bestaan tussen het betalen aan en het ontvangen uit de solidariteit. Sommige critici vrezen dat discretionaire bevoegdheden voor besturen het risico in zich bergen dat pensioenfondsen problemen doorschuiven naar de toekomst. PFZW betwijfelt of dit daadwerkelijk aan de orde is. Om dit risico te beheersen heeft PFZW als een van de eerste pensioenfondsen een leidraad bij onderdekking vastgesteld. Een 'compleet contract' is sindsdien voor alle fondsen wettelijk voorgeschreven. In het reële contract, waarvoor PFZW pleit met model A, is ongelimiteerd doorschuiven van problemen niet mogelijk. En bij de analyse naar de wenselijkheid van dit model, zijn de generatie-effecten van een overstap uitvoerig en inzichtelijk in beeld gebracht, zowel bij PFZW als landelijk door CPB. De evenwichtigheid staat bij ieder bestuursbesluit centraal.

Ook in de combinatie van doorsneepremie en tijdsevenredige opbouw ligt een wederkerigheidsprobleem besloten, als mensen tussentijds het systeem verlaten of er later inkomen. Het evenwicht tussen betalen en ontvangen kan dan verstoord raken. Om de uitkeringsovereenkomst met doorsneesysteem te behouden is het daarom belangrijk, dat ook zzp-ers pensioen blijven opbouwen.

Hiermee wordt bovendien beter voldaan aan de waarde van bescherming tegen het onvoldoende zelf regelen van een risico dat je alleen niet kunt dragen. De mate van bescherming van zelfstandigen krijgt maatschappelijk steeds meer aandacht:

- Zo schrijft de regering in de memorie van toelichting bij de Wet Werk en Zekerheid dat de flexibele schil op de arbeidsmarkt reden geeft tot zorg, omdat bij oneigenlijk gebruik collectieve afspraken en arbeidsrecht ondergraven worden.
- In de Miljoenennota 2015 staat, dat de groei van het aantal zzp-ers druk op de welvaartsstaat zet. Daarom zal de regering schijnzelfstandigheid en schijnconstructies bestrijden en een interdepartementaal onderzoek naar trends en gevolgen laten doen.
- CPB schrijft in zijn discussiebijdrage t.b.v. 'IBO zelfstandigen zonder personeel' van 29 oktober dat een belangrijk deel van de zzp-ers qua werkzaamheden nauwelijks is te onderscheiden van werknemers in loondienst. Voor de meeste zzp-ers is er geen duidelijke maatschappelijke meerwaarde t.o.v. werknemers. De mogelijkheden om pensioen op te bouwen worden in de praktijk beperkt benut, omdat zzp-ers zich vaak onvoldoende bewust zijn van de risico's. Dit kan maatschappelijke kosten met zich meebrengen.
- Uit onderzoek van de OESO blijkt dat de bescherming van tijdelijke arbeidskrachten in Nederland relatief laag is (het op een na laagst van de onderzochte landen).

- De Internationale Arbeidsorganisatie van de Verenigde Naties (ILO) vindt dat flexarbeid kan leiden tot toenemende ongelijkheid, bestaansonzekerheid, afkalvende rechtsbescherming voor werknemers en oneerlijke concurrentie voor bonafide werkgevers.
- Ook stelt SER Kroonlid Grapperhuis dat het wenselijk is zelfstandigenaftrek afhankelijk te maken van de aanwezigheid van een adequate pensioenverzekering.

Het bestuur heeft geconstateerd dat PFZW tot nu toe geen zzp-ers via verplichtstelling aan het fonds bindt¹. Het bestuur is nu voornemens om de randvoorwaarden te scheppen om zzp-ers in de sector ook onder de verplichtstelling te brengen. Randvoorwaarden zijn nodig, want het toelaten van zelfstandigen tot het fonds mag geen druk leggen op de arbeidsvoorwaarden van werknemers. Ook zal het fonds waarborgen dat de premie van zelfstandigen daadwerkelijk geïnd kan worden. Tenslotte is het wenselijk dat er een mogelijkheid komt voor zelfstandigen om toch van deelname af te zien (opt out).

Sociale cohesie en behoefte aan maatwerk

Solidariteit werkt als mensen zich met elkaar verbonden weten en gedeelde belangen hebben. Naarmate de diversiteit in een groep groter is, kan er roep om maatwerk ontstaan. Dit zien we gebeuren in de huidige maatschappelijke discussie. Vanuit sommige critici is er een roep om risicodifferentiatie naar leeftijd. Jongeren kunnen vanuit economisch perspectief immers meer risico dragen dan ouderen, omdat zij meer arbeidspotentieel en langer de tijd hebben om zich van een tegenvaller te herstellen.

Deze risicodifferentiatie vindt in de uitkeringsovereenkomst op indirecte wijze plaats, via het toestaan van (tijdelijke) collectieve tekorten in slechte tijden en het opbouwen van collectieve buffers in goede tijden. Per saldo leidt deze vorm van intergenerationele risicodeling tot impliciete leeftijdsdifferentiatie. Door het toestaan van een (tijdelijk) tekort in slechte tijden wordt het risico van de ouderen immers (deels) overgenomen door de jongere en toekomstige generaties. En door het opbouwen van een collectieve buffer in goede tijden wordt het rendement van de ouderen (deels) overgedragen aan de jongere en toekomstige generaties. In feite kan dus verdedigd worden dat er sprake is van impliciet maatwerk voor de verschillende leeftijdsgroepen. De vraag is, of dit ook zo herkend en beleefd wordt. De critici zullen naar verwachting de voorkeur blijven geven aan expliciet maatwerk in de vorm van life cycle beleggen.

Tot slot heeft PFZW vastgesteld, dat de mogelijkheden om als fonds maatwerk te leveren af hangen van de mate waarin de overheid er in slaagt de Pensioenwet een kaderwet te laten blijven. Hoe meer er uniform en dwingend in de Pensioenwet geregeld wordt, hoe minder pensioenfondsbesturen beleid kunnen vaststellen dat is toegesneden op de specifieke situatie van het fonds.

Herkenbaar bestuur en transparantie

De uitkeringsovereenkomst kent diverse open normen en discretionaire bevoegdheden. De evenwichtige belangenafweging staat centraal. Beleid wordt bijgesteld en dit geeft generatie-effecten. Er zijn (in goede tijden) collectieve buffers. Er is bij sommige critici een beeld ontstaan van eenzijdig belangenbehartigende bestuurders die ellende naar de toekomst doorschuiven. De kritiek is dat deze gang van zaken betekent dat er gebrek is aan transparantie en dat de belanghebbenden niet weten waar zij aan toe zijn. Het reële contract, met zijn ontbrekende zekerheidsmaat en beleidsmatig vastgestelde discontovoet, vraagt juist om groot vertrouwen in bestuurders. Hierop zijn twee verschillende reacties mogelijk. De ene reactie is om op zoek te gaan naar wegen om de herkenbaarheid van en het vertrouwen in de bestuurders te vergroten. De andere is om te zorgen voor meer mechanische besluiten en meer van te voren vast te leggen. Wil je de uitkeringsovereenkomst met doorsneesysteem behouden, dan is het noodzakelijk voor zeer grote herkenbaarheid van het bestuur te zorgen. PFZW gaat verder onderzoeken hoe hier vorm aan gegeven zou kunnen worden.

¹ Een uitzondering geldt tot op heden voor "ieder die zonder arbeidsovereenkomst volgens burgerlijk recht aan een onder A genoemde werkgever verbonden is tot het persoonlijk verrichten van arbeid, mits het een ontwikkelingswerker, een diacones, religieus(ze) of pastor, danwel een aan een particulier verzorgingshuis als werkgever optredende natuurlijk persoon betreft."

Voorgaande analyse kan als volgt in een schema samengevat worden:

Verbeteren randvoorwaarden reële contract		
Voorwaarde solidariteit	Kritiek	Maatregel
Waarde stabiliteit	Rentegevoeligheid	Loslaten zekerheidseis Macrostabiele discontovoet
Voldoen aan behoefte	Te veel pensioen	Witteveen
Wederkerigheid	Transparantie: doorschuiven risico's	Compleet contract; bij beleidswijziging generatie-effecten transparant
	Doorsneesysteem Zelfstandigen/ arbeidsmarkt	Te onderzoeken: iedereen in het systeem: - Zelfstandigen - Geen witte vlekken
Sociale cohesie	Behoeftte aan maatwerk	Systematiek buffers/herstelplan biedt impliciete risicodifferentiatie naar leeftijd
		Ongewenst: op zoek naar differentiatie tussen branches
Herkenbaar bestuur	Transparantie: open normen, onvoorspelbare overdrachten	Versterken herkenbaarheid of meer regelen.

5. De uitkeringsovereenkomst met degressieve opbouw

In de vorige paragraaf is uiteengezet, dat er veel moet gebeuren om de uitkeringsovereenkomst met doorsneesysteem weer toekomstbestendig te maken. PFZW heeft in de inbreng in De Nationale Pensioendialoog twee alternatieven beschreven. Het eerste alternatief is de uitkeringsovereenkomst met degressieve opbouw. Dit is model B in de inbreng van PFZW in De Nationale Pensioendialoog. Dit alternatief zou een antwoord kunnen geven op het gebrek aan wederkerigheid dat besloten ligt in de combinatie van doorsneepremie en tijdsevenredige opbouw, o.a. voor zelfstandigen, en op de behoefte aan maatwerk. Voor dit model geldt overigens, net als voor de uitkeringsovereenkomst met doorsneesysteem, dat het rentegevoelig is en niet voldoet aan de waarde van stabiliteit zo lang de Pensioenwet een zekerheidsmaat voorschrijft en verplicht te rekenen met een nominale op marktwaarde gebaseerde discontovoet.

PFZW heeft de uitkeringsovereenkomst met degressieve opbouw langs drie mogelijke lijnen uitgewerkt. Het cruciale verschil tussen model B1, B2 en B3 is de wijze waarop het (beleggings)beleid is vormgegeven, variërend van uniform tot gedifferentieerd.

Model B1: degressieve opbouw; uniform beleid

Dit model is nagenoeg hetzelfde als model A. Het enige verschil is dat er geen sprake is van een tijdsevenredige opbouw (dus een leeftijdsafhankelijk opbouwpercentage), maar van een degressieve opbouw (dus een leeftijdsafhankelijk opbouwpercentage): voor jonge deelnemers geldt een hoger opbouwpercentage en

naarmate de deelnemer ouder wordt, wordt dat opbouwpercentage steeds lager. Op die manier bestaat er voor alle deelnemers evenwicht tussen de ingelegde premie en de actuariële waarde van de verworven pensioenaanspraak en vervalt de kritiek dat het systeem tot onbedoelde overdrachten tussen deelnemers en onnodig hoge kosten leidt.

Behalve deze overstap op degressieve opbouw is er geen verschil met model A. Er is in model B1 sprake van één uniform beleggingsbeleid en één onverdeeld pensioenvermogen. Voor actieve deelnemers en gepensioneerden gelden dezelfde, uniforme spelregels voor indexeren en verlagen. Model B1 kent, net als model A, dus geen zekerheidsmaat en juist wel een macrostabiele discontovoet.

Model B2: degressieve opbouw; onderscheid tussen actieven en gepensioneerden

In model B2 is sprake van twee gescheiden collectieven: een actievencollectief en een gepensioneerdencollectief. Beide collectieven hebben hun eigen vermogen, kennen hun eigen dekkingsgraad en voeren hun eigen beleid, zowel op het gebied van beleggingen als op het gebied van indexeren en verlagen. Populair gezegd: elk van beide collectieven moet de eigen broek ophouden.

Met dit gedifferentieerde beleid komt model B2 tegemoet aan de verschillende belangen tussen actieven en gepensioneerden. Er is sprake van expliciete risicodifferentiatie. In model B1 wordt overigens ook aan de verschillende belangen tegemoet gekomen, maar dan via een impliciete risicodifferentiatie (zie ook paragraaf 4). Dat is het enige verschil tussen model B1 en B2.

Model B3: degressieve opbouw; onderscheid tussen leeftijdscohorten

Was er in model B2 sprake van twee gescheiden collectieven, in model B3 is sprake van een aanzienlijk groter aantal gescheiden collectieven. In model B3 zijn er namelijk leeftijdscohorten. Bijvoorbeeld: alle deelnemers geboren tussen 1900 en 1905 zitten in één collectief, alle deelnemers geboren tussen 1905 en 1910 zitten in één collectief, enzovoort. Elk van die collectieven kent zijn eigen beleid en moet 'de eigen broek ophouden'. Bij model B3 zit je dus je gehele leven met je leeftijdsgenoten in hetzelfde collectief. De gedachte is dat het beleggingsbeleid dat het collectief voert geleidelijk in de tijd wordt aangepast: een risicovol beleid als het collectief nog jong is en een steeds defensievere beleggingsmix naarmate het collectief ouder wordt. In model B3 is dus ook sprake van expliciete risicodifferentiatie en die risicodifferentiatie strekt zelfs nog verder dan die in model B2.

Toetsing van de modellen aan de waarden van PFZW

Model B1 voldoet aan elk van de zeven waarden. Binnen model B2 worden geen risico's meer gedeeld tussen de actieve deelnemers en de pensioengerechtigden. Dat betekent dat beide groepen niet meer van elkaar kunnen profiteren: pensioengerechtigden profiteren niet langer van de risicodemping die de groep actieven hen biedt en actieven profiteren niet langer van de achterblijvende overrendementen van de groep gepensioneerden. Het is nog maar de vraag of er voldoende ruimte blijft voor het gepensioneerdencollectief om een op indexering toegesneden beleggingsbeleid te kunnen voeren, wanneer het volledig de eigen broek op moet houden. Een stabiele, koopkrachtvaste uitkering dreigt uit beeld te raken. Bovendien maakt het expliciete onderscheid tussen actieven en gepensioneerden het pensioenproduct ingewikkelder, zowel uitvoeringstechnisch als communicatief. Hieruit kunnen we concluderen dat model B2 aan vier van de zeven waarden niet of nauwelijks tegemoet komt. Dat vormde voor PFZW voldoende reden om model B2 af te wijzen en te laten vervallen voor de verdere analyse.

In model B3 is nauwelijks nog sprake van intergenerationele risicodeling. Dus de bovengenoemde bezwaarpunten op het gebied van lange termijn beleggen, stabiliteit en eenvoud gelden voor model B3 in nog sterkere mate dan voor model B2. Om die reden wijst PFZW ook dit model af.

6. De premieovereenkomst met risicodeling

De modellen A en B zijn uitkeringsovereenkomsten. De deelnemer bouwt een aanspraak op in de vorm van een uitgestelde annuïteit. We hebben gezien dat het waarderen van deze annuïteit tot discussies leidt: het huidige FTK kent een zekerheidsmaat en waardering op basis van de actuele marktrente, terwijl PFZW gezien zijn waarden behoefte heeft aan een macrostabiele discontovoet. Door in plaats van een annuïteit een kapitaal op te bouwen en vanuit dat kapitaal een uitkering te genieten kan deze lastige waarderingsskwestie worden omzeild. Dat is wat model C, de premieovereenkomst, doet. In model C bouwt iedere deelnemer zijn eigen kapitaal op. Dat kapitaal is geormerkt voor pensioen en mag dus

niet voor andere zaken worden aangewend². Het kapitaal is geen persoonlijk eigendom en vervalt bij overlijden aan het pensioencollectief, niet aan de eigen nabestaanden.

We moeten echter vaststellen dat de huidige wettelijke invulling van de premieovereenkomst botst met de waarden van PFZW. Er is in de huidige premieovereenkomst namelijk geen ruimte voor intergenerationele risicodeling. Het beleggen voor de lange termijn en de stabiliteit worden gefrustreerd door de verplichting om op pensioendatum een gegarandeerde annuïteit aan te kopen. En het is nog maar de vraag of er voldoende premie ingelegd kan worden voor een adequaat pensioenresultaat. Dus voor model C zijn, net als voor model A en B, ook wettelijke aanpassingen noodzakelijk.

PFZW heeft deze aangepaste premieovereenkomst langs drie mogelijke lijnen uitgewerkt. Elk van de drie uitwerkingen kent de mogelijkheid om ook na pensioeningang beleggingsrisico te blijven nemen en de mogelijkheid om risico's intergenerationeel te kunnen delen. De SER heeft een dergelijke premieovereenkomst in zijn advies aan de staatssecretaris gekwalificeerd als 'interessant, maar onbekend', daarmee onderstrepend dat dergelijke regelingen nu nog niet bestaan.

Model C1: van individueel naar collectief

Binnen model C1 bouwt de deelnemer in eerste instantie een individueel kapitaal op. Dat kapitaal wordt belegd volgens een individuele life cycle. Financiële risico's worden onderling niet gedeeld. Dat betekent dat alle behaalde rendementen, zowel positief als negatief, één op één op het individuele kapitaal worden bijgeschreven. Vanaf een bepaalde leeftijd, zeg 50 jaar, wordt dit individuele kapitaal geleidelijk omgezet naar een risicodelend collectief. Binnen dat collectief is sprake van een uniform beleggingsbeleid en worden de financiële en demografische risico's juist wel onderling gedeeld, via een collectief spreidingsmechanisme. Het pensioenproduct is voor een jongere dus puur individueel en krijgt, naarmate de deelnemer ouder wordt, steeds meer een collectief karakter.

Model C2: individuele life cycle met een collectieve buffer

Model C2 kent ook een individuele life cycle. Dat betekent dus dat iedere deelnemer zijn eigen beleggingsmix kent, waarbij leeftijd een belangrijk onderscheidend criterium is. De behaalde rendementen worden echter niet één op één op het individuele kapitaal bijgeschreven. Hoge rendementen worden toegevoegd aan een collectieve buffer en vanuit diezelfde collectieve buffer worden lage rendementen aangevuld. Op die manier wordt de jaarlijkse rendementsbijschrijving gestabiliseerd. Dat werkt als volgt: ieder individu kent zijn eigen beleggingsmix. Bij die beleggingsmix hoort een doelrendement, te berekenen op basis van de wettelijk voorgescreven rendementsparameters. Als het behaalde rendement op de individuele mix hoger is dan het doelrendement plus een vooraf vastgestelde bandbreedte, dan wordt het overrendement aan de collectieve buffer toegevoegd. Als het behaalde rendement op de individuele mix lager is dan het doelrendement minus een vooraf vastgestelde bandbreedte, dan wordt het 'onderrendement' vanuit de collectieve buffer, voor zover mogelijk, aangevuld. De mate van stabiliteit hangt af van de gekozen bandbreedte. In het meest extreme (en tevens meest stabiele) geval is de bandbreedte nul. In dat geval gaat al het rendement boven het doelrendement naar de

² Na uitkering kan het pensioen vanzelfsprekend naar believen besteed worden. Dat geldt ook voor een uitkering ineens na pensionering.

collectieve buffer en wordt al het rendement onder het doelrendement aangevuld vanuit de buffer, voor zover aanwezig.

Model C3: uniforme beleggingsmix met rendementsmiddeling

Model C3 onderscheidt zich van model C1 en C2 door zijn uniforme (beleggings)beleid. Er is in model C3 dus sprake van één onverdeeld vermogen. Alle deelnemers krijgen dezelfde boodschap: zij krijgen allen hetzelfde, uniforme rendement bijgeschreven op hun pensioenkapitaal. Dat rendement is niet het in dat jaar behaalde rendement, maar het gemiddelde rendement van de afgelopen 10 jaar. Deze rendementsmiddeling zorgt voor de nodige stabiliteit en maakt het daardoor mogelijk om ook voor oudere en gepensioneerde deelnemers op een verantwoorde wijze beleggingsrisico te blijven nemen. Bovendien zorgt de rendementsmiddeling op impliciete wijze voor risicodifferentiatie en dus maatwerk tussen jong en oud.

Toetsing van de modellen aan de waarden van PFZW

De modellen C2 en C3 voldoen aan elk van de zeven waarden van PFZW. Model C1 in mindere mate, met name vanwege het feit dat de intergenerationele risicodeling - ondanks de geleidelijk ingroei in het collectief - toch nog vrij beperkt is. Model C1 is wel in de verdere analyse meegenomen, omdat dit model van alle genoemde modellen waarschijnlijk het best tegemoet komt aan de actuele kritiek.

7. Aanvullende alternatieven: het Deense model en het hybride model

Naast de reeds genoemde modellen A, B en C zijn er in het landelijke debat nog meer modellen die met enige regelmaat de revue passeren. De werkgroep heeft twee modellen die vaak worden genoemd toegevoegd aan zijn beslismodel om op die manier beter voorbereid te zijn op de maatschappelijke discussie. Het betreft het zogenaamde Deense model en het hybride model. We lichten ze hieronder toe.

Het Deense model: beschikbare premie met inleggarantie

PFZW onderhoudt goed contact met zijn Deense zusterfonds PKA. Aangezien het pensioenstelsel van Denemarken internationaal hoge ogen gooit, is het bijna vanzelfsprekend om ook de regeling van PKA in de analyse mee te nemen. Deze regeling kan het beste worden omschreven als een premieovereenkomst met inleggarantie. De hoogte van de in te leggen premie wordt elk jaar uit onderhandeld door sociale partners. Vervolgens wordt die premie collectief belegd. Iedere deelnemer krijgt de garantie dat hij op pensioendatum een pensioenpot heeft die ten minste zo hoog is als de som van de door hem ingelegde premies: een inleggarantie dus. Maar deze inlegga-

rantie kent ook een keerzijde: het beleggingsbeleid moet zodanig zijn ingericht dat de garantie ook waargemaakt kan worden. Want het betreft hier, in tegenstelling tot de 97,5% zekerheid die wij in Nederland kennen, een 'harde' garantie. Daarop is een strakkere zekerheidseis (99,5%) van toepassing en dat leidt de facto tot de noodzaak om een deel van de ingelegde premies matchend en dus zeer defensief te beleggen. Dat is de kwetsbare kant van dit model: bij 'normale' rentestanden hoeft slechts een beperkt gedeelte van de ingelegde premies matchend te worden belegd en blijft er voldoende ruimte over om risicovol te beleggen met het oog op een voor indexering benodigd hoog rendement. Maar bij zeer lage rentestanden (zoals we die nu kennen) moet de ingelegde premie bijna volledig worden geïnvesteerd in zekerheid en blijft er dus niet tot nauwelijks ruimte over voor het behalen van extra rendement. Het gevolg: een onnodig laag en/of duur pensioen. Een inleggarantie kan beredeneerd vanuit deelnemersbeleving dus weliswaar meerwaarde bieden, maar is qua performance wel erg gevoelig voor de actuele marktrente. PFZW heeft zich bij zijn beoordeling van dit model niet te veel laten beïnvloeden door de huidige lage rentestand, maar het wel als risico meegewogen.

Een ander aspect van de PKA-regeling is de wijze waarop richting de deelnemer wordt gecommuniceerd. Naast de inleggarantie is er geen enkele vorm van zekerheid over de einduitkomst. Het bestuur heeft een grote mate van vrijheid om de collectieve beleggingsopbrengsten over de individuele pensioenpotjes te verdelen. Ondanks deze onzekere uitkomst wordt in Denemarken gecommuniceerd in termen van de verwachte uitkering. Achter de schermen is dus sprake van een individueel potje, maar voor de schermen wordt gecommuniceerd in termen van (verwachte) uitkering na pensioeningang.

Het hybride model: uitkeringsovereenkomst plus premieovereenkomst

Als enerzijds de huidige uitkeringsovereenkomst te veel knelt en anderzijds de overstap naar degressieve opbouw of een premieovereenkomst tot een aanzienlijke transitieproblematiek leidt, dan ligt een oplossing als het hybride model voor de hand. In het hybride model is slechts tot een bepaalde salarisgrens sprake van de huidige (nominale) uitkeringsovereenkomst, met behoud van zekerheidsmaat, actuele marktrente en doorsneesysteem. Daarboven geldt dan een individuele premieovereenkomst met maximale keuzevrijheid. Op deze manier worden de knelpunten van de huidige uitkeringsovereenkomst beperkt tot alleen het gedeelte onder de bewuste salarisgrens.

Voor zo'n hybride model zou gemakkelijk politiek draagvlak kunnen ontstaan. Tijdens de landelijke dialoogsessies kwam immers geregeld de optie naar voren, om een basisdeel van het pensioen solidair te regelen en voor een ander deel keuzevrijheid te bieden. Er zijn ook al verschillende pensioenfondsen die een hybride regeling kennen. Er zijn geen veranderingen in wet- en regelgeving nodig en er is nauwelijks transitieproblematiek³. PFZW vond het daarom belangrijk om dit model toe te voegen, om te bezien hoe het scoort

³ De conclusie dat er nauwelijks transitieproblematiek is, ontleen we aan het gemak waarmee onlangs in het Witteveenkader een salarisplafond van € 100.000 is ingevoerd, zonder dat er sprake was van compensatie aan deelnemers. Dat neemt echter niet weg dat de transitie-effecten in materiële zin van dezelfde orde zijn als de transitie-effecten bij het afschaffen van het doorsneesysteem, dat wil zeggen: als het salarisplafond verder wordt verlaagd dan zijn er deelnemers die daar financieel nadeel van ondervinden, omdat ze in het verleden meer premie hebben betaald dan actueel gezien noodzakelijk was en dat in de toekomst niet meer (volledig) vergoed krijgen. Dat is exact de reden waarom er bij het afschaffen van het doorsneesysteem gesproken wordt over een noodzakelijke compensatie. Opmerkelijk genoeg lijkt dat bij het invoeren van een salarisplafond niet nodig.

op de waarden van het fonds. Daarbij zij opgemerkt dat de salarissen van de PFZW-populatie zodanig zijn dat er (uiteraard afhankelijk van de gekozen salarisingrens) voor veel deelnemers nauwelijks iets verandert ten opzichte van de huidige regeling en er voor veel van de actuele kritiek per saldo dus in feite geen oplossing wordt geboden. Zie bijlage 2 voor de inkomensverdeling van de deelnemers van PFZW.

8. De modellen in het kort

We vatten de modellen als volgt samen:

- A Uitkeringsovereenkomst zonder zekerheidsmaat en met macrostabiele discontovoet; tijdsevenredige opbouw; alle werkenden in het systeem.
- B Uitkeringsovereenkomst zonder zekerheidsmaat en met macrostabiele discontovoet; degressieve opbouw. Model B2 en B3 zijn komen te vervallen Model B bevat dus geen beleggingsdifferentiatie actief/gepensioneerd en ook geen beleggingsdifferentiatie naar leeftijdscohort.
- C1 Premieovereenkomst die voor de jongere deelnemer puur individueel is (individuele life cycle) en waarbij vanaf een bepaalde leeftijd (zeg: 50 jaar) geleidelijk overgestapt wordt naar een risicodelend collectief.
- C2 Premieovereenkomst waarbij iedere deelnemer belegt volgens een bij zijn leeftijd passende life cycle; als er sprake is van overrendement (behaald rendement is hoger dan het leeftijdsafhankelijke doelrendement) dan gaat het meerdere naar een collectieve buffer; die buffer wordt gebruikt om 'onderrendementen' (behaald rendement is lager dan het leeftijdsafhankelijke doelrendement)aan te zuiveren.
- C3 Premieovereenkomst waarbij sprake is van een uniforme beleggingsmix. De rendementsbijschrijving op de individuele potjes is voor iedere deelnemer gelijk aan het gemiddelde rendement dat in de laatste tien jaar behaald is.
- DK Het Deense PKA-model. Premieovereenkomst waarbij sprake is van een inleggarantie en een collectieve beleggingsmix. Richting deelnemer wordt gecommuniceerd in termen van de verwachte uitkering. De hoogte van de premie wordt elk jaar opnieuw uit onderhandeld.
- Hyb Hybride model. Tot een bepaalde salarisingrens is sprake van een (nominale) uitkeringsovereenkomst met zekerheidsmaat (97,5%) en risicovrije waardering en behoud doorsneesysteem; daarboven een zuiver individuele premieovereenkomst met keuzevrijheid.
Voor een beter inzicht in de betekenis van dit model vindt u in bijlage 2 de inkomensverdeling van de deelnemers van PFZW.

9. Het beslismodel

PFZW heeft een beslismodel ontworpen om de zeven beschreven modellen te toetsen. Het beslismodel bevat criteria in vier lagen:

- Laag 1: Waarden: in hoeverre voldoen de modellen aan de waarden die PFZW geformuleerd heeft?
- Laag 2: Nadelen: welke gedragseffecten, rafelranden, risico's kennen de modellen?
- Laag 3: De kritiek: in hoeverre komen de modellen tegemoet aan de kritiek die klinkt? En vindt het bestuur het wenselijk aan deze kritiek tegemoet te komen?
- Laag 4: Politieke haalbaarheid: wat is de politieke haalbaarheid van de modellen in het licht van de juridische implicaties, de transitie-effecten en de resultaten voor het imago die de modellen met zich meebrengen?

Laag 1. Waarden: model C1 en het hybride model vallen af

PFZW heeft als eerste getoetst in hoeverre de modellen aan de waarden voldoen. Dit betreft de waarden die PFZW heeft ingebracht in De Nationale Pensioendialoog:

De fundamentele waarden:

1. Bescherming tegen onvoldoende zelf regelen van een risico dat je alleen niet kunt dragen
2. Risicodeling binnen en tussen generaties
3. Werkgever en werknemer zorgen samen voor voldoende premie

De instrumentele waarden:

4. Beleggen voor de lange termijn levert het beste resultaat
5. Lage kosten door schaalgrootte, eenvoud en het werken zonder winstoogmerk
6. Verplichtstelling als middel om de eerder genoemde waarden te bewerkstelligen

De afgeleide waarde:

7. Stabiliteit

PFZW heeft geconcludeerd dat vijf van de zeven modellen aan de waarden voldoen. Dit geldt in mindere mate voor model C1. Doordat er minder sprake is van intergenerationale risicodeling komen ook het beleggen voor de lange termijn, de eenvoud en de stabiliteit onder druk te staan. Ook het hybride model voldoet niet aan de waarden. Door de nominale insteek gaan de stabiliteit en het beleggen voor de lange termijn verloren. Door de splitsing in twee inkomenscategorieën en de keuzevrijheid voor de hoogste inkomenscategorie gaat de eenvoud verloren. Voor de pensioenopbouw boven de inkomensgrens is er ook geen intergenerationale risicodeling meer.

Model A en B voldoen uitsluitend aan de waarden onder de door PFZW veronderstelde voorwaarde, dat een stabiel lange termijn-beleid mogelijk is. Dit houdt in dat we fundamentele onzekerheid accepteren en een macrostabiele discontering hanteren.

Laag 2. Nadelen. Onvoldoende onderscheidend vermogen. Paternalisme blijft nodig.

PFZW heeft de modellen vervolgens vergeleken aan de hand van de nadelen die ieder model met zich meebrengt. Deze nadelen zijn onderscheiden in drie typen nadelen:

- Gedragseffecten.
- Rafelranden. Dit zijn nadelen die inherent zijn aan het model.
- Risico's. Dit zijn nadelen die zouden kunnen optreden, maar die niet zeker zijn.

Het fonds heeft daarbij de volgende gedragseffecten, rafelranden en risico's onderkend:

Gedragseffecten	
Minimaal pensioenbewustzijn	A Deens hybride
Te grote zekerheid verwacht	A B hybride
Eerder stoppen met werken	B
Verleiding vermogen eerder uit te geven	C1 C2 C3
Risicodeling onder druk	C1 C2 C3
Druk om minder risico te nemen	C1 Deens

Rafelranden	
Geen jaarlijks evenwicht tussen inleg en opbouw	A
Subjectieve aannames en geen vaste spelregels	A B Deens hybride
Hogere premie bij ouder bestand	A hybride
Complexiteit	B
Geen tijdsevenredige pensioenverwerving	B C1 C2 C3 Deens
Pensioendoel uit beeld/minder premie	C1 C2 C3
Inleggarantie beleefd als schijngarantie	Deens
Minder bescherming tegen inkomensval	Hybride

Risico's	
Doorschieten naar nationale pensioenregeling	A hybride
Doorschieten naar zorgverzekeringsmodel	C1 C2
Solvency discussie	A B Deens hybride
Waardeoverdrachten in/uit lastig, dus alsnog roep om nationale pensioenregeling	B C2 C3 Deens
Tweede pijler beperkt tot onderlaag	Hybride

Met name complexiteit is een lastig begrip. Een model kan complex zijn in de ogen van deelnemers of om te communiceren, complex in de uitvoering of complex voor het bestuur. In deze analyse is complexiteit in de communicatie als uitgangspunt genomen. Dan is model B het meest complex, omdat het opbouwpercentage niet alleen afneemt met de leeftijd, maar afhankelijk van de grondslagen ook van jaar tot jaar zal verschillen. In het deelnemersonderzoek is onderzocht of de uitkeringsovereenkomst met doorsneesysteem dan wel de premieovereenkomst met risicodeling het meest ingewikkeld zou zijn in de communicatie. Hieruit komt geen duidelijke 'winnaar' naar voren op dit punt.

Conclusies laag 2

Het bestuur heeft uit de analyse van de laag met nadelen twee conclusies getrokken:

1. Gezien de gedragseffecten is in alle gevallen een behoorlijke mate van paternalisme noodzakelijk.
2. Ieder model heeft zijn eigen nadelen. De gewichten zijn onvoldoende onderscheidend om op grond hiervan tot een keuze te komen.

Laag 3. De kritiek leidt tot onderzoek naar verplichtstelling voor zelfstandigen en naar een uitkering ineens na pensionering.

Doel van deze laag is om na te gaan in hoeverre de modellen tegemoet komen aan de kritiek die klinkt. En ook of het bestuur het wenselijk vindt om aan deze kritiek tegemoet te komen. Daartoe is opnieuw de kritiek onder de loep genomen, die PFZW eerder benoemd heeft in het achtergronddocument bij de inbreng in De Nationale Pensioendialoog:

- Te weinig keuzevrijheid
- Te weinig maatwerk
- Doorsneesysteem leidt tot overdrachten
- Zelfstandigen vallen buiten de boot
- Te weinig transparantie

Te weinig keuzevrijheid

PFZW heeft in de vorige fase van de pensioendialoog al duidelijk stelling ingenomen waar het keuzevrijheid betreft. Het fonds wil alleen keuzevrijheid die verenigbaar is met de zeven waarden. Daarom vindt PFZW keuzevrijheid in de opbouwfase en vrije keuze van pensioenuitvoerder onverstandig. Het fonds acht het van belang om meer bekendheid te geven aan bestaande vormen van keuzevrijheid. Wel is het bereid, als tegemoetkoming aan de kritiek, om nader te onderzoeken of een wettelijk begrensde uitkering ('lump sum') ineens bij of na pensionering een zinvolle uitbreiding van de hoog/laagconstructie zou kunnen zijn.

Het bestuur heeft vastgesteld dat keuzevrijheid op zichzelf genomen het beste te verenigen valt met de verschillende premieovereenkomsten. Maar het bestuur denkt dat het thema keuzevrijheid voldoende geadresseerd wordt door de lump sum optie aan het huidige keuzearsenal toe te voegen. Dat is mogelijk in alle modellen.

Te weinig maatwerk

Doordat PFZW zo veel waarde hecht aan intergenerationale risicodeling en aan lage kosten en draagvlak door eenvoud en uniformiteit, komt maatwerk in alle modellen die aan de waarden van PFZW voldoen onder druk te staan. Differentiatie naar branche vindt het fonds niet gewenst. De roep om differentiatie naar inkomenscategorieën klinkt maar zwak en gaat ten koste van eenvoud en uniformiteit.

PFZW stelt vast dat er in de verschillende modellen impliciete risicodifferentiatie naar leeftijd bestaat (zie ook paragraaf 4). Die impliciete risicodifferentiatie komt in voldoende mate tegemoet aan de verschillende belangen van jongeren en ouderen. Expliciete risicodifferentiatie gaat ten koste van eenvoud en uniformiteit. Het is van belang dat deze impliciete risicodifferentiatie meer bekendheid krijgt.

Doorsneesysteem/zelfstandigen

Zelfstandigen vallen op dit moment in alle modellen buiten de boot, maar alleen in de uitkeringsovereenkomst met doorsneesysteem leidt dit tot een probleem met de wederkerigheid. Vanwege het toenemende aantal zelfstandigen op de arbeidsmarkt, ziet het bestuur van PFZW in dat het voor het behoud van model A nodig is ook de zelfstandigen in de sector onder de verplichtstelling te brengen. In het geval van de andere modellen is een grotere pensioenbescherming van zelfstandigen ook wenselijk, maar niet strikt noodzakelijk.

PFZW gaat onderzoeken of en onder welke condities zelfstandigen in de sector onder de verplichtstelling te brengen zijn. Maar PFZW kan het niet alleen. Om de uitkeringsovereenkomst met doorsneesysteem landelijk over te houden, zullen de zelfstandigen landelijk binnen het systeem gebracht moeten worden.

Te weinig transparantie

Net als bij complexiteit hebben we hier te maken met een begrip dat op verschillende manieren uitgelegd kan worden. Er zijn critici die een hele specifieke betekenis aan dit begrip geven. Zij vinden een pensioenregeling transparant als het collectieve pensioenvermogen volledig kan worden toegewezen aan individuen. Dat gaat dus verder dan verdeelregels die van tevoren helder zijn (compleet contract). Deze wens wordt in geen enkel model dat scoort op de waarden van PFZW gehonoreerd. Het bestuur vindt intergenerationale risicodeling belangrijker dan deze vorm van

transparantie. Wel is het bestuur al bezig de verdeelregels zo veel mogelijk te 'mechaniseren'. PFZW was voorloper met de totstandkoming van de eerste leidraad bij onderdekking. Het bestuur realiseert zich echter dat er altijd onvoorziene situaties zullen zijn en onderzoekt de mogelijkheden om de herkenbaarheid van en het vertrouwen in het bestuur te vergroten.

PFZW geeft een andere uitleg bij de behoefte aan transparantie: het bestuur blijft streven naar een regeling die eenvoudig en begrijpelijk is in de ogen van deelnemers. Dat is bepaald geen gemakkelijke taak en zal aandacht blijven vergen, welk model het bestuur ook hanteert.

Conclusies laag 3

Het bestuur heeft uit de analyse van de laag met de actuele kritiek de volgende conclusies getrokken:

1. De wens om keuzevrijheid toe te voegen wordt voldoende geadresseerd door het toevoegen van de mogelijkheid om bij pensionering een bedrag ineens op te kunnen nemen.
2. De modellen die aan de waarden van PFZW voldoen bevatten impliciet maatwerk naar leeftijd. Dit vergt duidelijker uitleg.
3. PFZW kiest niet voor differentiatie naar branche.
4. Om de uitkeringsovereenkomst met doorsneesysteem te kunnen behouden, is het noodzakelijk dat ook zelfstandigen als regel pensioen opbouwen binnen het doorsneesysteem.
5. PFZW blijft streven naar een zo eenvoudig mogelijke regeling in het belang van de begrijpelijkheid voor deelnemers. Uniformiteit speelt hierin een rol.

Event 'vergeten vragen'

Het is het bestuur opgevallen dat de kritiek vaak klinkt vanuit financieel-economische invalshoek. Het pensioendebat wordt gedomineerd door mensen die gedragswetenschappelijk minder onderlegd zijn. De waarden van PFZW zijn juist wel gedragswetenschappelijk geïnspireerd en worden bevestigd door deelnemersonderzoek. Daarom weegt PFZW deze waarden vaak zwaarder dan de kritiek. PFZW streeft naar een evenwichtiger pensioendebat en wil in dat licht graag wetenschappers van andere disciplines stimuleren hun stem vaker en luider te laten horen. Daartoe wil het een event organiseren waarin deze wetenschappers aan het woord komen.

Laag 4. Politieke haalbaarheid

In de vierde laag heeft het bestuur de politieke haalbaarheid van de modellen geanalyseerd in het licht van de juridische implicaties, de transitie-effecten en de resultaten voor het imago die de modellen met zich meebrengen.

De imago effecten zijn getoetst door bij ieder model krantenkoppen te bedenken. Dit geeft een beeld van de risico's van ieder model. Het grote risico van de uitkeringsovereenkomst is dat de pensioensector het verwijt zal krijgen de hakken in het zand te zetten en niet te willen veranderen. Dit geldt vooral bij behoud van het doorsneesysteem, maar is ook bij degressieve opbouw nog een risico. Risico van de overstap naar de premieovereenkomst is dat men deze als uiterst individueel en risicovol zal percipiëren. Realiseert men zich echter de mate van intergenerationale risicodeling in de door PFZW voorgestane uitwerkingen, dan kan dit weer leiden tot het verwijt van 'oude wijn in nieuwe zak'. Er kan sprake zijn van 'schijntransparantie' en een 'fictief eigen potje'.

Bij het hybride model zal het verwijt zijn, dat problemen alleen zijn opgelost voor de happy few (namelijk diegenen met een voldoende hoog salaris).

De juridische implicaties en transitie-effecten heeft PFZW als volgt uitgewerkt:

Juridische implicaties	
Macrostabiele discontovoet en loslaten zekerheidseis	A B
Alle werkenden in het systeem	A
Vervallen tijdsevenredige opbouw in uitkeringsovereenkomst	B
Premieovereenkomst naar vlakke premie	B (dan ook C1 C2 C3)
Doorbeleggen na pensioeningang	C1 C2 C3 Deens
Kapitaal blijft kapitaal na pensionering	C1 C2 C3 Deens
Ruimte creëren om te mogen werken met het bijschrijven van gemiddelde rendementen	C3

Transitie-effecten	
Invaren door loslaten zekerheidseis	A B
Compensatielast afschaffen doorsnee-systeem (door CPB beraamd op € 100 miljard)	B C1 C2 C3 Deens
Invaren door bestaande rechten om te zetten in kapitalen	C1 C2 C3 Deens
Huidig pensioenvermogen verdelen	C1 C2 C3 Deens
Inleggarantie verleden	Deens
Compensatielast door aftopping	hybride

Uit het scoren van deze drie criteria (krantenkoppen, juridisch, transitie) kwam naar voren, dat het bestuur verwacht dat de politiek naar de premieovereenkomst wil.

Er kwam echter ook uit naar voren, dat het bestuur zich zorgen maakt over de transitie naar de premieovereenkomst. De premieovereenkomst kan zo vorm gegeven worden, dat deze structureel aan de waarden voldoet. Maar hoe kun je er komen zonder schade toe te brengen aan de huidige opbouw van de belanghebbenden bij het fonds? CPB heeft bij het onderzoek naar de mogelijkheid van invaren in het reële contract berekend dat het splitsen van een fonds

nadelig uitpakt voor alle belanghebbenden, maar vooral voor de bestaande opbouw. De € 100 miljard impliciete schuld weegt zwaar. En bij het omzetten van aanspraken naar kapitalen zullen deelnemers gecompenseerd willen worden voor zaken die verloren gaan. Dit is bij de analyse van mogelijke vereenvoudigingen van de regeling (bijvoorbeeld omzetten van FLEX in OP, verhinderd door de voorwaardelijkheid voor arbeidsongeschiktheid) al vaker gebleken. Het bestuur wil de transitie graag nader onderzoeken, om een transitie zonder schade mogelijk te maken.

10. Conclusies

Het bestuur heeft op grond van de beschreven analyse de conclusie getrokken, dat de volgende politiek-maatschappelijke vragen aan de orde zijn:

1. Hoe wil Nederland de pensioenvoorziening regelen voor het gestaag groeiende aantal zzp-ers? Zijn we bereid als standaard de zzp-ers in een sector onder de verplichtstelling in die sector te brengen, met een mogelijkheid tot opt-out? Zo niet, dan is een uitkeringsovereenkomst op basis van de doorsneesystematiek niet langer houdbaar.
2. Bestaat er maatschappelijk draagvlak voor stabiliteit in de uitkeringsovereenkomst en facilitering van het daarvoor benodigde lange termijnbeleid? Is Nederland bereid fundamentele onzekerheid te accepteren, door het laten vervallen van de zekerheidsmaat en het introduceren van een macrostabiele discontering? Zo niet, dan kan de uitkeringsovereenkomst niet aan alle waarden voldoen.
3. Hoe zorgen we ervoor dat pensioenfondsen blijven doen waarvoor ze in het leven zijn geroepen als we de stap maken naar de premieovereenkomst? PFZW beschouwt de zeven waarden als Nederlands cultureel erfgoed.

PFZW neemt verantwoordelijkheid en heeft van de overheid facilitering nodig

PFZW neemt verantwoordelijkheid door voor het eigen fonds het volgende vervolgonderzoek in gang te zetten:

- Hoe condities creëren om zzp-ers in de sector zorg en welzijn onder de verplichtstelling van het fonds te brengen?
- Hoe de hoog/laagconstructie binnen de regeling van het fonds uitbreiden met een uitkering ineens bij of na pensionering?
- Landelijke kwantificering en objectivering van het deelnemersonderzoek in samenspraak met de Pensioenfederatie
- Hoe de premieovereenkomst zo vorm geven, dat deze aan de waarden voldoet?
- Hoe kan een transitie naar een ander model plaats vinden zonder de belangen van de huidige (voormalige) deelnemers en pensioengerechtigden te schaden?
- Hoe zou de herkenbaarheid van het bestuur vergroot kunnen worden?

Het is echter duidelijk dat ook de landelijke wetgeving zal moeten worden aangepast. Wij laten hieronder zien wat wij vragen van de overheid.

Wat wij vragen van de overheid

Voor de uitkeringsovereenkomst

Focus op lange termijn faciliteren: vervallen zekerheidsmaat en introduceren macrostabiele discountvoet

- Met doorsneesysteem

Standaard tweede pijler pensioen voor zzp-ers introduceren

- Met degressieve opbouw

Laten vervallen wettelijke eis tot tijdsevenredige opbouw; premieovereenkomst gelijktijdig naar vlakke premie

Voor de premieovereenkomst

Faciliteren voldoende intergenerationale risicodeling

Faciliteren transitie zonder schade voor huidige deelnemers en pensioengerechtigden

In alle gevallen

Pensioenwet blijft kaderwet. Daarbinnen kunnen sociale partners keuzes maken die recht doen aan verschillen tussen sectoren.

Mogelijk maken uitkering ineens bij/na pensionering

Bijlage 1. Houdbaarheid verplichtstelling in een veranderend pensioenstelsel

Samenvatting

In deze notitie wordt onderzocht, of de verplichtstelling (verplichte deelneming in bedrijfstakpensioenfondsen) op basis van Europese jurisprudentie houdbaar zou kunnen zijn als het pensioenstelsel verandert.

Er is onder meer onderzocht of de verplichtstelling houdbaar is als de doorsneesystematiek komt te vervallen. De conclusie is, dat er geen aanwijzingen in de jurisprudentie lijken te zijn, dat de doorsneesystematiek een vereiste is voor verplichtstelling.

Ook is onderzocht of de verplichtstelling houdbaar zou kunnen zijn zonder enige vorm van solidariteit. Dit is moeilijk te zeggen, omdat er in alle zaken die beoordeeld zijn wél sprake was van solidariteit. Desondanks heeft de Europese rechter aangegeven dat een verplichtstelling gerechtvaardigd kan worden door een sociaal of economisch belang dat zonder deze verplichtstelling niet (tegen aanvaardbare kosten) gerealiseerd kan worden. De Europese lidstaten komt daarbij een ruime beoordelingsmarge toe.

Gezien de vele voordelen die verplichtstelling genereert naast intergenerationele risicodeling en mede gezien precedentes in het buitenland, zien wij aanknopingspunten voor de hypothese dat ook in een veranderend pensioenstelsel voldoende rechtvaardiging bestaat voor de verplichtstelling. Wij adviseren om deze hypothese via extern juridisch onderzoek nader te laten onderzoeken.

Doel van deze notitie

Doel van deze notitie is, te komen tot een beantwoording van de vraag, in hoeverre het stelsel van verplichte deelneming in bedrijfstakpensioenfondsen in het licht van de Europese mededingingsregels houdbaar is, als de door deze fondsen georganiseerde solidariteit wordt afgezwakt.

In eerste instantie betreft dit de mogelijke consequenties van een eventueel vervallen van de wettelijke eis tot heffing van doorsneepremies. Daarnaast kan worden gedacht aan verdergaande vormen van individualisering, zoals de overstap naar DC-regelingen⁴. Over de solidariteit in het licht van de mededingingsregels is inmiddels al heel veel gezegd en geschreven. Terecht, omdat de bestaande jurisprudentie vrij zwaar op dit issue leunt.

Echter, het zal niet altijd exact aan te geven zijn of pensioenregelingen in het oog van de Europese rechter voldoende solidair zijn om verplichtstelling te rechtvaardigen. Daarom lijkt het opportuun om tevens te bezien in hoeverre de verplichtstelling vanuit andere verdragsrechtelijke invalshoeken verdedigbaar is.

De juridische kaders van de Europese Unie zijn een specialisme op zich. Daarom zullen wij er wellicht niet aan ontkomen om een opinie in te winnen bij een externe deskundige, die thuis is in de krochten van het Europese mededingingsrecht.

Verdragsrechtelijk en wettelijk kader sinds 1999 op hoofdlijnen is ongewijzigd

De vraag of het systeem van verplichte deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds houdbaar is in het licht van de Europese mededingingsregels, is op 21 september 1999 door het Hof van Justitie beantwoord in de arresten inzake Brentjens, Drijvende Bokken en Albany.

Sindsdien is het EG-Verdrag vervangen door het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie (VWEU), maar daarbij zijn de relevante voorschriften onveranderd gebleven.

Daarnaast verdient vermelding, dat na het wijzen van de arresten de Wet betreffende verplichte deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds is vervangen door de Wet verplichte deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds 2000. Was deze wet al vóór het wijzen van de arresten ingevoerd, dan zou dat op een aantal punten tot andere formuleringen van die arresten hebben geleid, maar niets hebben afgedaan aan de essentie ervan; temeer niet omdat juist de huidige wet meer dan haar voorgangster ruimte biedt voor marktwerking. Dit vanwege onder meer de strengere representativiteitstoets van de organisaties die de verplichtstelling in stand houden, en de ruimere vrijstellingsmogelijkheden.

Tot slot zij vermeld de in 2003 van kracht geworden IORP-richtlijn. Deze ziet voornamelijk op het 'Europese paspoort' en de soliditeit van pensioeninstellingen, maar respecteert de nationale pensioenstelsels en heeft geen directe impact op de verplichtstelling.

Conclusie is derhalve, dat de genoemde arresten ook na de bovengenoemde ontwikkelingen allerminst aan relevantie hebben ingeboet.

Verdragsrechtelijke grondslag verplichte deelneming in bedrijfstakpensioenfonds

Het in Nederland geldende systeem van verplichtgestelde bedrijfstakpensioenfondsen kan worden gezien als een uitzondering op het beginsel van de vrije mededinging. Van deze uitzondering is op twee niveaus sprake: een verplicht aangesloten werkgever is niet vrij om zelf met zijn personeel te onderhandelen over een pensioenovereenkomst, en ook is hij niet vrij om – gegeven een bedrijfstakbrede regeling – te beslissen bij welke uitvoerder hij de pensioenovereenkomst onderbrengt.

De Europese mededingingsvoorschriften zijn (thans) vastgelegd in de artikelen 101 t/m 106 van het Verdrag betreffende de Werking van de Europese Unie (VWEU). De 'monopoliepositie' van het verplichtgestelde bpf komt aan de orde in artikel 106, eerste lid, dat luidt:

De lidstaten nemen of handhaven met betrekking tot de openbare bedrijven en de ondernemingen waaraan zij bijzondere of uitsluitende rechten verlenen, geen enkele maatregel welke in strijd is met de regels van de Verdragen, met name die bedoeld in de artikelen 18 en 101 tot en met 109.

⁴ In de sfeer van pensioenfondsen vaak aangeduid als "Collectief DC (CDC)", wat in deze context een onjuiste term is: CDC refereert aan pensioenregelingen met het karakter van een uitkeringsovereenkomst, waarbij de totale premie voor het collectief is gemaximeerd. Daarentegen gaat het hier om een overgang naar "individueel DC in collectief verband", waarbij schaalvoordelen en solidariteit worden gerealiseerd.

Wat opvalt aan artikel 106 is, dat dit niets zegt over de vrijheid die lidstaten überhaupt hebben bij hun beslissing om aan een instelling al of niet bijzondere of uitsluitende rechten (gezamenlijk ook wel aangeduid als exclusieve rechten) te verlenen. Deze vrijheid wordt in ruime mate bepaald door rechtspraak.

Arresten Hof van Justitie nader beschouwd

Daarom zetten wij eerst nog eens op een rij, welke afwegingen het Hof in genoemde arresten maakt om te komen tot een oordeel over de toelaatbaarheid van de bijzondere positie van een verplicht-gesteld bedrijfstakpensioenfonds:

1. Allereerst gaat het Hof na, of de collectieve afspraken over de bedrijfstakbrede pensioenregeling niet vallen onder het kartelverbod van het Verdrag. Deze afspraken, aldus het Hof, behelzen zowel de inhoud van de pensioenregeling en de oprichting van een bedrijfstakpensioenfonds, als het gezamenlijk aan de overheid gerichte verzoek tot verplichtstelling. Deze afweging is nodig om te voorkomen dat de toekenning van een bijzondere positie aan een instelling die zodanige afspraken uitvoert (i.c. het verplichtstellen van deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds (verder: bpf)) voortbouwt op een uit oogpunt van mededingingsrecht ongeoorloofde gedraging. Het Hof komt in de zaak Brentjens tot het oordeel dat collectieve afspraken over een bedrijfstakbrede pensioenregeling en het verzoek om verplichte deelneming in het betreffende fonds niet vallen onder het kartelverbod, en merkt daartoe onder meer op:

Rechtsoverweging (RO) 66

Het verzoek van de werkgevers- en werknemersorganisaties aan de overheid de aansluiting bij het door hen opgerichte pensioenfonds verplicht te stellen, past in een in verscheidene lidstaten bestaand stelsel voor de uitoefening van de regelgevende bevoegdheid op sociaal gebied. Aangezien de in geding zijnde overeenkomst blijkt het antwoord op de eerste vraag niet onder artikel 85, lid 1, van het Verdrag valt, zijn de lidstaten vrij die aansluiting verplicht te stellen voor personen die niet door de overeenkomst gebonden zijn.

2. Vervolgens beziet het Hof of het bpf moet worden aangemerkt als een 'onderneming' in de zin van de mededingingsregels. Zou blijken dat het (bijvoorbeeld) gaat om een instelling die aangewezen is om taken op het terrein van wettelijke sociale zekerheid te vervullen, dan kwalificeert deze niet als 'onderneming' (omdat zij niet in concurrentie met andere aanbieders staat) en behoeft ook niet te worden gezien of wordt voldaan aan de eisen die het verdrag stelt voor ondernemingen met bijzondere rechten. In de lijn van eerdere uitspraken concludeert het Hof dat een bedrijfstakpensioenfonds een 'onderneming' is, o.a. omdat het zelf bij machte is de hoogte van uitkeringen en premies te bepalen. Cruciaal daarbij zijn de rechtsoverwegingen 84-86 uit Brentjens:

RO 84

Dit betekent, dat een bedrijfstakpensioenfonds als waarom het in de hoofdgedingen gaat, een economische activiteit verricht en daarbij met verzekeringsmaatschappijen concurreert.

RO 85

In die omstandigheden zijn het ontbreken van winstoogmerk, alsmede de solidariteitsaspecten waarop het Pensioenfonds en de regeringen zich hebben beroepen, niet voldoende om het bedrijfstakpensioenfonds zijn hoedanigheid van onderneming in de zin van de mededingingsregels van het Verdrag te ontnemen.

RO 86

Weliswaar zou door het nastreven van een sociaal doel, de eerdergenoemde solidariteitsaspecten en de beperkingen of controles op de investeringen van het bedrijfstakpensioenfonds de door dit fonds verrichte dienst minder concurrerend kunnen zijn dan de vergelijkbare dienstverrichting van de verzekeringsmaatschappijen, maar dergelijke voorwaarden beletten niet, dat de activiteit van het fonds als een economische activiteit is te beschouwen. Wel zouden zij het uitsluitend recht van een dergelijk orgaan om een aanvullende pensioenregeling te beheren, kunnen rechtvaardigen.

3. Vervolgens weegt het Hof af of het bedrijfstakpensioenfonds (via de verplichtstelling) een positie toekomt als bedoeld in artikel 90 van het EG-Verdrag⁵. Het Hof markeert hierbij het volgende vertrekpunt:

RO 92

Een bedrijfstakpensioenfonds als het hier bedoelde, dat een uitsluitend recht heeft een aanvullende pensioenregeling te beheren in een tak van nijverheid in een lidstaat, dat wil zeggen op een wezenlijk deel van de gemeenschappelijke markt, kan dan ook worden geacht een machtspositie in te nemen in de zin van artikel 86 van het Verdrag.

RO 93

Daaraan moet echter worden toegevoegd, dat het enkele feit dat door het verlenen van uitsluitende rechten als bedoeld in artikel 90, lid 1, van het Verdrag een machtspositie wordt gecreëerd, als zodanig niet onverenigbaar is met artikel 86 van het Verdrag. Een lidstaat handelt slechts in strijd met de in deze twee bepalingen vervatte verboden, wanneer de betrokken onderneming door de enkele uitoefening van de haar toegekende uitsluitende rechten misbruik van haar machtspositie maakt, of indien deze rechten een situatie kunnen creëren waarin die onderneming tot een dergelijk misbruik wordt gebracht (...)

⁵ Thans artikel 106 van het Verdrag betreffende de Werking van de Europese Unie. De tekst van deze bepaling is niet veranderd.

Nadat van de zijde van Brentjens o.a. is gewezen op het feit dat ondernemingen vaak een betere regeling willen en nu aangewezen zijn op aanvullende voorzieningen, wat tot verbrokkeling en stijging van de uitvoeringskosten leidt, en zelfs de toepassing van doorsneepremies de verplichtstelling niet rechtvaardigt, merkt het Hof op:

RO 103

Door onder bepaalde voorwaarden afwijkingen van de algemene verdragsregels toe te staan, beoogt artikel 90, lid 2, van het Verdrag het belang van de lidstaten om bepaalde ondernemingen, met name in de openbare sector, te benutten als instrument van economisch of sociaal beleid, te verzoenen met het belang van de Gemeenschap bij de naleving van de mededingingsregels en het behoud van de eenheid van de gemeenschappelijke markt (arresten .....).

RO 104

Gelet op het aldus omschreven belang van de lidstaten kan hun niet worden verboden, dat zij bij hun definitie van de diensten van algemeen economisch belang waarmee zij bepaalde ondernemingen belasten, rekening houden met doelstellingen van hun nationaal beleid, en trachten deze te verwezenlijken door middel van verplichtingen en feitelijke beperkingen die zij aan die ondernemingen opleggen (arrest Commissie/Nederland, reeds aangehaald, punt 40). (....)

RO 105

De in geding zijnde aanvullende pensioenregeling nu vervult een essentiële sociale functie in het pensioenstelsel in Nederland, zulks wegens de geringe hoogte van het aan het wettelijk minimumloon gekoppelde wettelijk pensioen.

RO 108

Indien het pensioenfonds niet langer het uitsluitend recht had de aanvullende pensioenregeling voor alle werknemers van een bedrijfstak te beheren, zouden ondernemingen met een jong en gezond personeelsbestand, dat ongevaarlijk werk verricht, gunstiger verzekeringsvoorwaarden trachten te bedingen bij particuliere verzekeraars. Door het vertrek van de 'goede' risico's zou het bedrijfspensioenfonds met de 'slechte' risico's blijven zitten, waardoor de kosten van de werknemerspensioenen, met name voor kleine en middelgrote ondernemingen met een personeelsbestand op leeftijd, dat gevaarlijk werk verricht, zouden stijgen; aan die werknemers zou het Pensioenfonds dan niet meer tegen aanvaardbare kosten een pensioen kunnen bieden.

RO 109

Dit zou te meer het geval zijn wanneer, zoals in de hoofdgedingen, de uitsluitend door het Pensioenfonds beheerde aanvullende pensioenregeling wordt gekenmerkt door een hoge mate van solidariteit, met name door de ontkoppeling van premieniveau en gedekte risico's, de verplichting alle werknemers zonder medische keuring te accepteren, de voortzetting van de pensioenopbouw met premievrijstelling bij arbeidsongeschiktheid,

de overname door het Pensioenfonds van de achterstallige premies bij faillissement van de werkgever, en de indexatie van de pensioenen voor het behoud van hun waardevastheid.

RO 110

Dergelijke voorwaarden, waardoor de door het Pensioenfonds verrichte dienst minder concurrerend is dan een vergelijkbare dienst verricht door verzekeringsmaatschappijen, rechtvaardigen mede het uitsluitend recht van dit fonds de aanvullende pensioenregeling te beheren.

RO 111

Uit het voorgaande volgt, dat indien het Pensioenfonds niet langer dat uitsluitend recht zou hebben, dit ertoe zou kunnen leiden, dat het de hem opgedragen taken van algemeen economisch belang niet meer op economisch aanvaardbare voorwaarden kan verrichten en dat zijn financieel evenwicht in gevaar komt.

Recentere rechtspraak

Op 3 maart 2011 deed het Hof uitspraak in een Franse zaak⁶. Daarin was sprake van een algemeen verbindend verklaarde bedrijfstak-cao voor het bakkersbedrijf op grond waarvan alle werkgevers verplicht waren om deel te nemen in een aanvullende zorgverzekering. Tegen deelname daarin was verzet aangetekend door een werkgever die kon aantonen zich op minstens zo gunstige voorwaarden elders te kunnen verzekeren. De door sociale partners aangewezen verzekeraar (AG2R) kreeg daardoor een bijzondere marktpositie.

Het Hof volgt in dit arrest dezelfde lijn als in de Nederlandse zaken, nl. door eerst te bezien of de cao geen schending van het kartelverbod betekent, vervolgens te bezien of sprake is van een onderneming en, ten slotte, of aan die onderneming een exclusief recht toekomt als bedoel in artikel 106 VWEU.

Ook hier oordeelt het Hof dat het een cao betreft die past binnen de sociale doelstellingen van het Verdrag, en dat daardoor het kartelverbod niet aan de orde is.

Hoewel AG2R een instelling van sociale zekerheid is, oordeelt het Hof dat AG2R ter zake van de aanvullende zorgverzekering (mogelijk)⁷ een economische activiteit uitoefent, wat Verdragsrechtelijk valt onder het begrip 'onderneming'. Het Hof draagt de verwijzende (Franse) rechter, die de betreffende rechtsvragen aan het Hof had voorgelegd, op om dit nader te onderzoeken. Voor het geval die rechter tot het oordeel mocht komen dat (inderdaad) sprake is van een onderneming, onderzoekt het Hof alvast, in hoeverre aan deze onderneming een exclusief recht toekomt.

Dit laatste betwistte de werkgever, zich beroepend op de stelling dat vrijstelling van aansluiting (in casu door niet afschaffen van een overstapmogelijkheid) geen gevaar zou opleveren voor het financiële evenwicht van AG2R. Het Hof overweegt daartoe het volgende:

RO 76

In dat verband zij eraan herinnerd dat uit de rechtspraak voortvloeit dat ook kan zijn voldaan aan de voorwaarden voor toepassing van artikel 106, lid 2, VWEU zonder dat het financiële evenwicht of de

⁶ AG2R Prévoyance vs. Beaudout Père et Fils SARL (zaak nr. C-437/09)

⁷ Het Hof laat dit mede afhangen van omstandigheden die nog moeten worden onderzocht door de nationale rechter.

economische levensvatbaarheid van de met een dienst van algemeen economisch belang belaste onderneming wordt bedreigd. Het volstaat dat deze onderneming zonder de litigieuze uitsluitende rechten de haar opgedragen bijzondere taak, zoals die door de haar opgelegde verplichtingen en feitelijke beperkingen nader wordt bepaald, niet kan vervullen, of dat handhaving van die rechten noodzakelijk is om de betrokkene in staat te stellen de hem opgedragen taak van algemeen economisch belang onder economisch aanvaardbare omstandigheden te vervullen (zie in die zin arresten Albany, punt 107; Brentjens, punt 107, en Drijvende Bokken, punt 97).

RO 77

Vastgesteld moet worden dat in geval van schrapping van de overstapclausule en dus van het uitsluitende recht van AG2R om het stelsel van aanvullende vergoeding van zorgkosten te beheren voor alle ondernemingen van de Franse ambachtelijke bakkerijsector, dit orgaan, terwijl het op grond van aanvullende overeenkomst nr. 83 verplicht is dekking te verlenen aan de werknemers van die ondernemingen tegen de in die overeenkomst vastgestelde voorwaarden, zich geconfronteerd zou kunnen zien met de overstap van de verzekeren met een laag risicoprofiel naar ondernemingen die hun tegen lagere bijdragen vergelijkbare of zelfs betere waarborgen bieden. In die omstandigheden zou het groeiende aandeel van de 'slechte risico's' die AG2R zou moeten dekken, leiden tot een verhoging van de kosten voor de voorzieningen, zodat dit orgaan niet langer in staat zou zijn een even goede dekking aan te bieden tegen een aanvaardbare prijs.

Hoewel de laatstgenoemde rechtsoverweging berust op een acceptatieplicht van AG2R, die 'gewone' verzekeraars in Frankrijk niet hebben ter zake van de betreffende voorziening, is ook deze overweging relevant met het oog op de verplichtstelling. Immers, de facto ontstaat bij het vervallen van de verplichtstelling eenzelfde soort situatie: het bpf zal altijd uit hoofde van zijn publieke rol en zijn statuten gehouden zijn om werkgevers te accepteren, terwijl verzekeringsmaatschappijen geen plicht hebben om zaken te doen met een werkgever⁶ die een collectiviteit ter verzekering aanbiedt. Ten slotte wijzen wij nog op de zeer algemene bewoordingen waarin het Hof de bijzondere positie van een onderneming rechtvaardigt:

RO 80

De afschaffing van een overstapclausule als die waarin is voorzien bij aanvullende overeenkomst nr. 83 zou dus ertoe kunnen leiden, dat het betrokken orgaan de hem opgedragen taken van algemeen economisch belang niet meer op economisch aanvaardbare voorwaarden kan verrichten.

Hier wordt, geheel in de lijn van het gegeven dat het gaat om een 'onderneming belast met het beheer van diensten van algemeen economisch belang' (art. 106, tweede lid, VWEU), gewoon gekeken naar het op economisch aanvaardbare voorwaarden kunnen werken.

Tussenconclusie

Wat opvalt is, dat het Hof bij herhaling wijst op de ruime marge die een lidstaat toekomt om te beoordelen of een onderneming een bijzondere positie toekomt.

Voorop moet staan, aldus het Hof, dat de onderneming die een exclusief recht krijgt, in staat moet worden geacht haar taken naar behoren te kunnen vervullen. Daarnaast mag niet op voorhand sprake zijn van een gereede kans dat de verkregen machtspositie zal leiden tot misbruik daarvan. Het Hof volstaat daarnaast slechts met de eis, dat de lidstaat moet onderzoeken of de verplichte deelneming nodig is om de beoogde doelstellingen van sociale protectie te realiseren.

Het Hof stelt in Brentjens c.a. echter nergens dat de doorsneepremie een onvermijdelijk vereiste is, doch slechts moet worden gezien of zonder de verplichte deelneming de financiële positie van het fonds in het gevaar komt, als gevolg van risicoselectie. Dit laatste, nadat het Hof heeft geconstateerd dat er sprake is van meerdere vormen van solidariteit, o.a. op het punt van arbeidsongeschiktheidsrisico's.

Wat AG2R toevoegt is, dat 'solidariteit' niet het enige relevante criterium is, maar dat ook meer economische factoren relevant kunnen zijn. Sterker nog, binnen het meer 'economische' hoeft zelfs een aspect als 'het financiële evenwicht' geen doorslaggevend criterium te zijn: ook factoren als betaalbaarheid en toegankelijkheid zijn relevant.

Is solidariteit verdragsrechtelijk wel de enige rechtvaardiging voor een verplichtstelling?

Van belang voor de beantwoording van deze vraag zijn de volgende rechtsoverwegingen die het Hof deze heeft gemaakt in de zaak Brentjens:

RO 66

Het verzoek van de werkgevers- en werknemersorganisaties aan de overheid de aansluiting bij het door hen opgerichte pensioenfonds verplicht te stellen, past in een in verscheidene lidstaten bestaand stelsel voor de uitoefening van de regelgevende bevoegdheid op sociaal gebied. Aangezien de in geding zijnde overeenkomst blijkens het antwoord op de eerste vraag niet onder artikel 85, lid 1, van het Verdrag valt [het verbod op kartelvorming - vZ], zijn de lidstaten vrij die aansluiting verplicht te stellen voor personen die niet door de overeenkomst gebonden zijn.

RO 67

Artikel 4, lid 2, van de Overeenkomst betreffende de sociale politiek, bevestigt overigens op communautair niveau uitdrukkelijk, dat de sociale partners gezamenlijk de Raad kunnen verzoeken om tenuitvoerlegging van sociale overeenkomsten.

⁶ Weliswaar mogen verzekeraars individuele werknemers niet onderwerpen aan een pensioenkeuring, zij zijn daarentegen (op werkgeversniveau) wél vrij om al of niet te beslissen of zij met de werkgever zaken willen doen. Aldus zijn zij in de positie om op een vrije verzekeringsmarkt de krenten uit de pap te halen.

Het besluit van de overheid de deelneming aan een dergelijk pensioenfonds verplicht te stellen, is dus niet te beschouwen als een handeling die de totstandkoming van met artikel 85 van het Verdrag strijdige mededingingsregelingen oplegt of stimuleert dan wel de werking ervan versterkt.

Na de verdragswijzigingen die hebben plaatsgevonden ná het wijzen van de arresten, zijn de beginselen van de sociale politiek, waaraan het Hof refereert, vastgelegd in artikel 9 VWEU. Dit artikel luidt als volgt:

Bij de bepaling en de uitvoering van haar beleid en optreden houdt de Unie rekening met de eisen in verband met de bevordering van een hoog niveau van werkgelegenheid, de waarborging van een adequate sociale bescherming, de bestrijding van sociale uitsluiting alsmede een hoog niveau van onderwijs, opleiding en bescherming van de volksgezondheid.

Op de officiële site van de Europese Unie⁹ (derhalve te beschouwen als een authentieke bron) treffen wij de volgende toelichting aan:

Met artikel 9 van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie is er een multidisciplinaire sociale clausule van kracht geworden. Bij de bepaling en uitvoering van haar beleid en optreden moet de Unie derhalve rekening houden met de volgende sociale eisen:

- de bevordering van een hoog niveau van werkgelegenheid;
- de waarborging van een adequate sociale bescherming;
- de bestrijding van sociale uitsluiting;
- een hoog niveau van onderwijs, opleiding en bescherming van de volksgezondheid.

De sociale politiek is een gedeelde bevoegdheid van de Europese Unie die in eerste instantie onder de bevoegdheid van de lidstaten valt.

Het Europees Parlement en de Raad kunnen stimuleringsmaatregelen goedkeuren om het optreden van de lidstaten op bepaalde gebieden te ondersteunen en aan te vullen, bijvoorbeeld op het gebied van de bestrijding van sociale uitsluiting. Ze kunnen middels richtlijnen ook minimumvoorschriften vaststellen.

Deze richtlijnen betreffen uitsluitend:

- de gezondheid en veiligheid van werknemers;
- de arbeidsomstandigheden;
- de sociale zekerheid en de sociale bescherming van werknemers (de lidstaten blijven als enige bevoegd om de grondslagen van hun socialezekerheidsstelsel vast te stellen);
- de bescherming van werknemers bij beëindiging van de arbeidsovereenkomst;
- de informatieverstrekking aan en de raadpleging van werknemers;
- de vertegenwoordiging en collectieve verdediging van de belangen van werknemers en werkgevers;
- de werkgelegenheidsvoorwaarden voor onderdanen van derde landen die op wettige wijze op het grondgebied van de Unie verblijven;

- de integratie van personen die van de arbeidsmarkt zijn uitgesloten;
- de gelijkheid van mannen en vrouwen wat hun kansen op de arbeidsmarkt en de behandeling op het werk betreft. Met de tenuitvoerlegging van deze bepalingen kunnen de sociale partners worden belast.

Hiermee is nadrukkelijk onderkend dat de lidstaten als enige (!) bevoegd zijn om de grondslagen van hun sociale zekerheidsstelsel vast te leggen. In dat verband memoreren wij, dat het Hof in zijn arresten heeft onderschreven dat de bedrijfstakpensioenfondsen een essentiële rol spelen in het Nederlandse stelsel van sociale zekerheid.

Daarnaast zijn in het bovenstaande diverse aanknopingspunten te vinden, die verplichte deelneming rechtvaardigen. De verplichte deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds genereert de volgende voordelen:

1. Schaalvoordelen, wat bijdraagt aan een gezonde én betaalbare 2e pijler.

Voorbeelden:

- lage transactiekosten (geen honderdduizenden werkgevers die telkens met personeel moeten onderhandelen en zich moeten laten adviseren/offreren; geen acceptatiekosten; geen commerciële advertentiekosten; geen winstmarge voor aandeelhouders);
- langere beleggingshorizon (geen duiventileffecten) waardoor mogelijkheid van meer risico en hoger rendement;
- lagere kosten voor administratie en voorlichting.

2. Bestrijding van 'witte vlekken' op pensioengebied, waar een wettelijke pensioenplicht als een té rigoureuze middel wordt beschouwd.
3. Grotere toegankelijkheid 2e pijler pensioen voor met name kleinere ondernemingen, vooral als deze een ongunstige leeftijdsopbouw hebben. Ook zonder doorsneepremie zijn deze ondernemingen goedkoper uit dan bij een verzekeringsmaatschappij.
4. Betere pensioenuitkomsten voor ouderen en gepensioneerden dan wanneer hun werkgever zich afzonderlijk zou moeten verzekeren (zeker wanneer sprake is van een kleine onderneming). Dit vanwege de solidariteit tussen jongere en oudere werknemers binnen een verplichtgesteld bpf, waarvan ook zonder doorsneepremie sprake zal zijn.
5. Geringere kans op uitsluiting van oudere werknemers op de arbeidsmarkt, doordat deelneming in een bpf voor ouderen goedkoper is dan onderbrenging bij een verzekeraar (ook als geen sprake is van doorsneepremies).
6. Voorkomen dat mannen en vrouwen te maken krijgen met verschillende pensioenuitkomsten of premies als gevolg van het feit dat hun onderlinge getalsverhoudingen per onderneming kunnen verschillen.
7. Verplichtgestelde bedrijfstakpensioenfondsen bieden reële vooruitzichten op waarde vast dan wel welvaartsvaste uitkeringen. Een propositie die niet-verplichtgestelde fondsen in mindere mate kunnen bieden en verzekeringsmaatschappijen zelfs helemaal niet.

⁹ Bron: http://europa.eu/legislation_summaries/glossary/social_policy_nl.htm

Bovenstaande argumenten zijn, vooral ook in hun onderlinge samenhang, dermate massief dat het ons niet onredelijk voorkomt dat op grond daarvan een lidstaat een stelsel van verplichte deelneming in stand houdt.

Overige argumenten

Een meer 'empirisch' argument is, dat ook stelsels van verplichte deelneming die volledig geschoeid zijn op 'DC-leest' lijken stand te houden.

Zie bijvoorbeeld Denemarken, dat ook een stelsel van verplichte deelneming in bedrijfstakpensioenfondsen kent, en waar iedere deelnemer tijdens de opbouwfase een eigen 'potje' heeft. Deze vorm van individualisering gaat zover dat het Hof in een recente zaak¹⁰ heeft uitgemaakt dat het betreffende bedrijfstakpensioenfonds ter zake van de Btw kwalificeert als een beleggingsinstelling. Daarbij komt dat deze 'potjes' worden bij pensionering worden gebruikt voor de aankoop van een direct ingaand pensioen dat wordt verzekerd onder het Solvency-regime; een regime waarbinnen per definitie slechts sprake is van verzekeringstechnische solidariteit!

Daarnaast noemen wij België, dat eveneens de mogelijkheid kent van bedrijfstakbrede, verplichte aansluiting bij één uitvoerder. Een kenmerkend verschil met Nederland is daarbij overigens wel, dat die uitvoerder ook een verzekeringsmaatschappij of buitenlands pensioenlichaam kan zijn. Niettemin is ook binnen die regelingen de solidariteit doorgaans vrij zwak. Om te kwalificeren als pensioenregeling moet slechts voldaan zijn aan de eis van een 'sociaal luik' (bijvoorbeeld: het recht op premievrije pensioenopbouw tijdens werkloosheid, of arbeidsongeschiktheid, welk risico niet eens binnen het fonds verzekerd hoeft te zijn). Daarbij is veelal sprake van DC. Last but not least vermelden wij dat het in België is toegestaan om op de pensioendatum het gehele pensioen in één keer cash uit te laten betalen!

Kortom: in meerdere EU-landen is er sprake van verplichtstelling op bedrijfstakniveau, ook als de mate van solidariteit daarbinnen erg 'dun' is.

Een heel eenvoudig, doch krachtig argument voor het stelsel van verplichte deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds is, dat een overheid die 'het meerdere' mag (zoals invoering van een 'algemene wettelijke pensioenplicht') ook 'het mindere' mag, namelijk het in stand houden van een voorwaardelijke, partiële wettelijke pensioenplicht.

Bij dit alles moeten we niet vergeten, dat het Hof in zijn arresten heeft aangegeven dat de lidstaten een aanmerkelijke beleidsvrijheid toekomt als het gaat om het toekennen van exclusieve rechten aan ondernemingen, in casu aan bedrijfspensioenfondsen. Zie rechts-overweging 122 uit Brentjens:

RO 122

Wat ten slotte het argument van Brentjens betreft, dat een adequaat pensioenniveau voor de werknemers kan worden verzekerd door de vaststelling van minimumeisen waaraan door de verzekeringsmaatschappijen aangeboden pensioenen moeten voldoen, moet worden beklemtoond, dat gezien de sociale functie van de aanvullende pensioenregelingen en de beoordelingsmarge waarover de lidstaten volgens vaste rechtspraak bij het inrichten van hun stelsels van sociale zekerheid beschikken (arresten van 7 februari 1984, Duphar e.a., 238/82, Jurispr. blz. 523, punt 16; Poucet en Pistre, reeds aangehaald, punt 6, en 17 juni 1997, Sodemare e.a., C-70/95, Jurispr. blz. I-3395, punt 27), het aan elke lidstaat is te onderzoeken of, gezien de bijzonderheden van zijn nationaal pensioenstelsel, hij met de vaststelling van minimumeisen nog in staat is het pensioenniveau¹¹ te verzekeren dat hij in een bepaalde bedrijfstak door de verplichting tot deelneming in een pensioenfonds wil garanderen.

Slotconclusies

Uit het bovenstaande kunnen ons inziens de volgende conclusies worden getrokken:

- Het Hof benadrukt telkens de ruime beleidsmarge die lidstaten hebben bij de inrichting van hun stelsel van sociale zekerheid (waar de 2e pijlerpensioenen deel van uitmaken).
- In de bovengenoemde arresten wordt gefocust op sociale doelstellingen, en dus ook op solidariteit. Dit is het mede het gevolg van de loop van de procedures en de daarbij aangevoerde argumenten (waaronder een door de Franse regering ingebrachte opinie als zou het Nederlandse 2e pijlerpensioen niet solidair zijn). Des te opmerkelijker is dat het Hof niet alleen ruimte laat voor 'ideële' doelstellingen, zoals solidariteit, maar ook voor economische doelstellingen, zoals kostenbesparing. Dit berust op het feit dat het Hof een verplichtgesteld bedrijfstakpensioenfonds ziet als een 'onderneming belast met het beheer van diensten van algemeen economisch belang' (art. 106, tweede lid, VWEU).
- Een sterk punt van de verplichtstelling is, dat deze meer doelstellingen tegelijk dient, die alle passen binnen de sociale doelstellingen van het Verdrag. Verplichtstelling biedt immers niet alleen draagvlak voor vele vormen van solidariteit, maar dient ook andere doelen zoals: de bestrijding van witte vlekken (door middel van een partiële pensioenplicht!), de toegang tot een betaalbaar pensioen voor kleine ondernemingen, en – meer algemeen – een kostenefficiënt 2e pijlerpensioen (door schaalgrootte in de uitvoering, een lange beleggingshorizon en besparingen op transactiekosten).
- Ten slotte moet worden bedacht dat in andere landen, zoals België en Denemarken, bedrijfstakbrede verplichtstellingen gelden, waarbij sprake is van een zeer laag solidair gehalte (DC; ruime afkoopmogelijkheden).
- Hoewel nooit met zekerheid valt te zeggen waar de grens ligt, rechtvaardigt het bovenstaande de conclusie dat verplichte deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds ook ingeval van een geïndividualiseerde pensioenregeling stand kan houden.

¹⁰ Het zogenoemde ATP-arrest van 13 maart 2014 (zaak nr. C-464-12)

¹¹ Kennelijk staat dit dus voorop: het niveau staat los van de vragen omtrent solidariteit.

Bijlage 2. Inkomensverdeling deelnemers PFZW

Inkomensverdeling deelnemers PFZW

Verdeling Fulltime salaris deelnemers	aantal deelnemers	%
tot € 10.000	56.600	4,8%
€ 10.000 - € 15.000	5.600	0,5%
€ 15.000 - € 20.000	19.700	1,7%
€ 20.000 - € 25.000	155.700	13,2%
€ 25.000 - € 30.000	184.900	15,6%
€ 30.000 - € 35.000	289.400	24,5%
€ 35.000 - € 40.000	168.600	14,3%
€ 40.000 - € 45.000	95.700	8,1%
€ 45.000 - € 50.000	81.300	6,9%
€ 50.000 - € 55.000	52.600	4,5%
€ 55.000 - € 60.000	23.600	2,0%
€ 60.000 - € 65.000	9.000	0,8%
€ 65.000 - € 70.000	11.600	1,0%
€ 70.000 - € 75.000	4.300	0,4%
€ 75.000 - € 80.000	3.100	0,3%
€ 80.000 - € 85.000	4.600	0,4%
€ 85.000 - € 90.000	2.100	0,2%
€ 90.000 - € 95.000	1.600	0,1%
€ 95.000 - € 100.000	1.300	0,1%
meer dan € 100.000	10.300	0,9%

bron: ADB OPBOUW personen statistiek 2014

Samengevat

	aantal deelnemers	%
tot € 50.000	1.057.500	89,5%
€ 50.000 - € 55.000	52.600	4,5%
€ 55.000 - € 60.000	23.600	2,0%
meer dan € 60.000	47.900	4,0%

Pensioenfonds Zorg en Welzijn
Postbus 117, 3700 AC Zeist
pfzw.nl

PENSIOENFONDS
ZORG & WELZIJN